



Classification of Initial Lovers' Encounters in Persian Lyrical Poetry

Hadi Khademgharehbaghi¹ | MohammadHasan Hasanzadeh Niri^{2*}

1. M.A. student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: Hadikhadem2000@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor, of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: mhhniri@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 17/07/2024

Received in revised form:
25/08/2024

Accepted: 26/08/2024

Keywords:

Lyrical poetry,
Love story,
Morphology,
Classification,
Initial encounter.

ABSTRACT

One of the most significant forms of lyrical poetry in the Persian literary tradition is the love story. These love stories, whether in prose or verse, typically follow similar narrative structures and share common motifs and elements. A central element in these romantic tales is the initial encounter and acquaintance between the lovers. Since every love story involves both the lover and the beloved, their meeting and mutual recognition are pivotal moments that initiate the romantic narrative. The initial encounter between lovers, as the foundational beginning of romantic narratives, holds significant importance in critically analyzing the complex development of these narratives' structure. This research aims to employ structuralism, specifically morphology, to analyze fifty selected romantic tales from Persian literature. The goal is to develop a new classification of lovers' first encounters, thereby opening a novel avenue for morphological analysis of romantic stories based on indigenous works.

Cite this article: Khademgharehbaghi, H., Hasanzadeh Niri, M.H. (2025). Classification of Initial Lovers' Encounters in Persian Lyrical Poetry. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 6 (3), 47-69.



© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.10857.1274>

Publisher: Razi University

پرتال جامع علوم انسانی



Extended Abstract

Introduction:

Love stories have been a cornerstone of Persian literature, often told in verse and celebrated for their lyrical qualities. Traditionally, these poems are categorized as lyric poetry due to their emotional and personal expression, similar to the ghazal form. However, Persian romantic epics distinguish themselves by their narrative quality, emphasizing the development of love stories through characters, events, and plotlines, rather than expressing the poet's personal emotions. This distinction highlights their dual role as both emotive expressions and storytelling devices. Renowned scholar Hassan Zolfaghari emphasizes that Persian romantic epics expand upon the themes of lyric poetry, offering a broader and more detailed narrative of love compared to the brief, metaphorical expressions found in ghazals. Parallel to Persian literature, the genre of "romance" in Western literature encompasses a wide array of narrative forms, ranging from medieval tales to contemporary romantic novels, characterized by their imaginative and emotional content. Historically, the term "romance" referred to vernacular languages derived from Latin and later evolved to denote stories filled with adventure and love. In modern usage, romances focus on narratives driven by romantic relationships, exploring the challenges and dynamics within these bonds.

This paper aims to examine Initial Lovers Encounters as one of the most important structural elements of romantic relationships in Persian epics through a structuralist lens. By applying morphological analysis, initially pioneered by Russian formalist Vladimir Propp, this study seeks to identify common patterns and functions within these narratives. This research intends to lay the groundwork for a native morphological theory based on Persian literary traditions, offering new insights into the genre's unique narrative structures.

Materials and Methods:

This research employs a structuralist approach to analyze the motifs and types of romantic relationships in Persian literature, focusing on the initial encounters between lovers in fifty selected Persian romantic narratives. The study employs morphological analysis, a method rooted in structuralism. A total of 50 Persian romantic narratives were selected for this research. These texts span various periods of Persian literary history, offering a comprehensive overview of romantic encounters across different eras. The selection criteria included the significance of the texts within the Persian literary canon and their accessibility for analysis. Building on the results of the categorization, this study aims to propose a native morphological theory tailored to Persian romantic narratives. This theory aims to provide a nuanced understanding of the structural elements unique to Persian literature, offering a foundation for further research in this field.

Results and Discussion:

In this study, we aimed to categorize and analyze the initial encounters between lovers in Persian romantic poetry, which serve as pivotal moments influencing their emotions. We examined fifty Persian romantic poems and estimated their approximate dates of composition. Using our classification framework, we evaluated these encounters based on four dimensions: the nature of the encounter, reciprocity of inclination, reciprocity of the encounter, and its form. This study introduces a new classification of these encounters. Before examining existing classification types in Persian romantic poetry, it is important to highlight a few key points. Primarily, in most Persian romantic poems involving both genders, it is usually the male who experiences the initial encounter with the beloved. Although there are instances where the female encounters the male first, we did not find significant differences between these encounters that would warrant separate categorization.

Another important consideration is that the notion of in this context does not merely refer to a direct meeting with the beloved; rather, it encompasses any scenario in which the lover faces the beloved, whether directly, indirectly, through intermediaries, or even in dreams or illusions. Thus, the term "encounter" signifies the first significant acknowledgment in which both parties in the romantic relationship become aware of each other's presence and begin to incline toward one another.

The initial encounters between lovers can be categorized and evaluated in several ways, with the primary classification being based on the nature of the encounter:

- **Single Encounter:** In this type of encounter, one side of the story suddenly meets the beloved without any gradual progression, and instantly falls in love. The lover often becomes so enamored that they quickly desire union with the beloved and suffer in their absence. This type of encounter can be further divided into:

- **Real Single Encounter:** Where the lover directly and physically meets the beloved without any intermediaries or illusions, experiencing an immediate attraction. For example, in the story of Siavash and Sudabeh from Shahnameh, Sudabeh, who had not seen Siavash, her stepson, until that moment, falls deeply in love with him upon their first sight.

- **Virtual Single Encounter:** When a lover encounters the beloved indirectly or through virtual means—such as dreams, descriptions, or fleeting glimpses of their image—and falls in love without seeing them directly. For example, in Khaju Kermani's poem "Gol-o-Norouz," Norouz sees Gol, the daughter of the Roman Emperor, and falls in love with her beauty as described by others. Norouz falls in love with Gol through the descriptions he hears, forming a virtual image of her in his mind.

- **Multiple Encounter:** In this type of encounter, the development of feelings between the lovers occurs gradually through continuous and repeated encounters, rather than instantaneously. This pattern is more prevalent in modern stories and novels than in classical Persian romantic poems, but some instances can be found in Persian romantic poems as well. For example, in Nizami Ganjavi's "Layla and Majnun," Majnun gradually falls in love with Layli through repeated encounters over time.

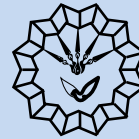
- **Without Encounter:** In this type of encounter, one side of the story becomes obsessed with a person that has no real encounter or illusionary illusion.

Conclusion:



This study aims to provide a new framework for analyzing the narrative structure of Persian romantic stories, with a particular focus on the initial encounters between lovers. By categorizing these encounters into four distinct types based on their narrative functions and structural forms, namely, single encounters (both real and metaphorical), multiple encounters, and non-encounters, this research contributes to a deeper understanding of how Persian romantic literature constructs and conveys the dynamics between lovers. Each category serves not only as a narrative tool but also reflects broader thematic and structural elements within the genre. Future research could further explore individual narratives to examine the nuances and variations within these categories, thereby enriching our understanding of Persian literary traditions and their narrative techniques.





طبقه‌بندی نخستین برخورد عشاق در منظومه‌های عاشقانه فارسی

هادی خادم قره‌باغی^۱ | محمدحسن حسن‌زاده نیری^{۲*}

۱. دانشجوی کارشناس ارشد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران،

ایران. رایانامه: Hadikhadem2000@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

رایانامه: mhhniri@atu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

یکی از مهم‌ترین انواع شعر غنایی در سنت ادب فارسی، منظومه‌های عاشقانه هستند. داستان‌های عاشقانه به عنوان قصه‌هایی که بستر روایی مشابهی دارند عموماً دارای بن‌مایه‌ها و عناصر همانندی هستند. یکی از عناصر اصلی در داستان‌های عاشقانه منظوم یا مثنوی نخستین برخورد و آشنایی بین عشاق است چرا که هر داستان عاشقانه‌ای از دو سویه عاشق و معشوق برخوردار است که مواجهه آن دو و مطلع شدن طرفین از وجود یکدیگر کلیدی‌ترین گرانگه برای آغاز روایت‌های عاشقانه به حساب می‌آید. نخستین برخورد بین عشاق به منزله سرآغاز اصلی داستان‌های عاشقانه از اهمیت قابل توجهی در بررسی چگونگی شکل‌گیری ساختار روایت‌های عاشقانه برخوردار است. در این پژوهش، تلاش بر آن خواهد بود تا با کمک روش ساختارگرایی و در ذیل آن ریخت‌شناسی به بررسی پنجاه روایت عاشقانه برگزیده از منظومه‌های عاشقانه فارسی پردازیم تا با ارائه طبقه‌بندی نویی از نخستین برخورد بین عشاق دریچه‌ای جدید برای بررسی‌های ریخت‌شناسانه داستان‌های عاشقانه مبتنی بر آثار بومی گشوده شود.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۵

واژه‌های کلیدی:

منظومه عاشقانه،

داستان عاشقانه،

ریخت‌شناسی،

طبقه‌بندی،

نخستین برخورد.

استناد: خادم قره‌باغی، هادی؛ حسن‌زاده نیری، محمدحسن (۱۴۰۴). طبقه‌بندی نخستین برخورد عشاق در منظومه‌های عاشقانه فارسی.

پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی، ۶ (۳)، ۴۷-۶۹.

ناشر: دانشگاه رازی



© نویسنده‌گان.

DOI: <https://doi.org/10.22126/ltip.2024.10857.1274>

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

یکی از مهم‌ترین و دیرینه‌ترین نوع‌های ادبی در ادب فارسی، داستان‌های عاشقانه هستند که عمدتاً به شکل منظوم روایت شده‌اند. در طول تاریخ پژوهش‌های ادبیات فارسی، بسیاری تأکید بر ذات غنایی این آثار داشته‌اند تا با تعریف آن‌ها ذیل اشعار غنایی از آن دست ویژگی‌های این آثار سخن بگویند که در قالب‌های اشعار غنایی هم‌چون غزل بحث می‌شود؛ حال آن‌که منظومه‌های عاشقانه فارسی اگرچه در بسیاری از حالات حاوی همان حالت‌های عاطفی و احساسی شخصی شاعران در غزل هم است، به خاطر ذات روایی و داستانی آن بیش از آن‌که بیان‌گر احساسات شخصی شاعر باشد که ویژگی اصلی شعر غنایی است، روایتی از یک داستان عاشقانه است که به وقایع و رویدادهایی می‌پردازد که حول یک رابطه عاشقانه که دارای دو سویه عاشق و معشوق است، رخ می‌دهد. بدین معنا، یک منظومه عاشقانه که حاوی یک داستان عاشقانه است، بیش از آن‌که آیین بی‌واسطه روحیات و حالات عاطفی شاعر باشد، یک روایت منظوم است که عمدتاً روحیات و حالات عاطفی شاعر هم در آن بازتابیده شده است. یکی از مهم‌ترین پژوهشگران حوزه منظومه‌های عاشقانه فارسی، حسن ذوالفقاری نیز در تعریف خود همین نگاه سنتی را در مواجهه با منظومه‌های عاشقانه منعکس می‌کند. او معتقد است «منظومه‌های عاشقانه بسط‌یافته شعر غنایی است. در غزل مفهوم عشق به اشاراتی بیان می‌شود، اما در منظومه عاشقانه همان مضمون باز و گسترده‌شده، در قالب داستانی کمال می‌یابد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۱۹).

از دید او منظومه‌های عاشقانه یکی از شایع‌ترین گونه‌های شعر غنایی هستند که «بقیه موضوعات و محتویات شعر غنایی را در خود جای می‌دهد؛ یعنی در یک داستان عاشقانه چون لیلی و مجنون و یا خسرو و شیرین می‌توان توحید، معراج، تغزل، توصیف، مرثیه، شکوائیه، ساقی‌نامه، سوگند و دیگر موضوعات را دید» (همان، ۱۳۹۹: ۱۹). اگرچه این تعریف از منظومه‌های عاشقانه تا حدی درست است بنا بر ویژگی‌هایی که دارد، اما به نظر می‌رسد با این تعریف از منظومه‌های عاشقانه، بخش روایی آن‌ها نادیده انگاشته شده است و امری فرعی محسوب می‌شود؛ حال آن‌که همه ویژگی‌های یادشده در خلال یک روایت داستانی که شاعر راوی آن است، رخ می‌دهد و جنبه روایی و داستان‌گویی این گونه از آثار باعث تفاوت محسوس آن‌ها با دیگر آثار غنایی می‌شود که در آن‌ها شاعر بی‌واسطه از احساسات خود سخن به میان می‌آورد.

یکی از ژانرهای ادبی پرکاربرد در فرهنگ‌ها و کشورهای مختلف، ژانر «رمانس» است. تعریف

دقیق واژهٔ رمانس به گونه‌ای که جامع و مانع باشد، بنا بر تعدد تعریف‌های موجود از این کلمه، کاری سخت و نزدیک به ناممکن است. «در قرون وسطی کلمه romance (رمانس) بر زبان‌های بومی و محلی تازه‌ای دلالت می‌کرد که از زبان لاتین مشتق شده بودند با این نام‌گذاری این زبان‌ها از زبان رسمی و علمی لاتین که در مکتب و مدرسه آموخته می‌شد تمایز پیدا می‌کردند. در این عصر کلمه-های roman, romanz, Enromancier و romanz به معنی تألیف یا ترجمهٔ کتاب به زبان‌های بومی بود آثاری که بدین ترتیب پدید می‌آمد roman, romanz, romance نامیده می‌شد... این آثار (رمانس، رمان) عمدتاً ماهیتی خیالی و خیال‌انگیز و پراحساس داشتند و مبتنی بودند بر ماجراهای پهلوانی یا عاشقانه و ماجراجویانه و آکنده بودند از صحنه‌های پرشور و عواطف و حالات و پدیده‌های غیرواقع‌نمایانه که خواننده نمی‌توانست احتمال وقوع آن‌ها را تصور کند.» (جعفری جزی، ۱۳۷۸: ۱۱).

می‌توان گفت ژانر «رمانس» به طیف بسیار گسترده‌ای از داستان‌های منظوم و مثنوی در سنت ادبیات غرب گفته می‌شود. «این اصطلاح امروزه بسیاری از اشکال داستانی از رمان‌های گوتیک و داستان‌های عاشقانهٔ محبوب عامه‌پسند^۱ گرفته تا رمانس‌های علمی اچ. جی. ویلز» (oxford, 2001: 221) را شامل می‌شود. امروزه معنای این اصطلاح که باعث می‌شده در اعصار گوناگون به طیف گسترده‌ای از داستان‌ها اطلاق شود، به یکی از ویژگی‌های رایج داستان‌های رمانس دوره قرون وسطی و سبک رمانتیک تنزل پیدا کرده است. امروزه عموماً رمانس به داستانی اطلاق می‌شود که جریان وقایع و رخدادها در آن بر اساس نوعی رابطهٔ عاشقانه پی‌ریزی شده‌اند و گره‌های آن روایت دشواری‌هایی یا مسائلی پیرامون این رابطه را شامل می‌شود که مؤلف قصد بازنمایی آن‌ها را در داستان خود داشته است. بدین ترتیب قصد ما از داستان‌های رمانتیک (عاشقانه) در این تحقیق هرگونه روایت منظومی است که در آن بخش اعظمی از رویدادها و وقایع بر اساس یک رابطهٔ عاشقانه بین دو فرد پی‌ریزی شده‌اند و گره‌های داستان دشواری‌ها، درگیری‌ها، موانع و مسائلی را بازنمایی خواهند کرد که در آن رابطهٔ عاشقانه شکل می‌گیرد. رابطهٔ عاشقانه در این تعریف شامل هرگونه رابطه‌ای خواهد بود که در آن وقایع یا رخدادها دو فرد با جنس مخالف را به سوی پیوندی عاطفی، کام‌جویانه یا زناشویی سوق می‌دهد. در واقع در این تعریف از رابطهٔ عاشقانه، خواست برای پیوند نه لزوماً دوسویه است (یعنی هر دو سوی یک رابطه لزوماً خواهان آن نیستند) و نه لزوماً عاطفه‌بنیاد (یعنی تلاش برای پیوند با دیگری از سوی یکی از طرفین لزوماً بر پایهٔ احساسات عمیق یا عواطفی پرشور استوار نیست) بلکه طیف

گسترده‌ای از روابط را شامل می‌شود.

باید به این نکته توجه داشت که داستان‌های عاشقانه در سنت ادب فارسی ایران، گاه به طور مستقل سروده شده‌اند؛ مانند خسرو و شیرین اثر نظامی گنجوی و گاه ذیل داستانی دیگر روایت شده‌اند؛ مانند داستان سیاوش و سودابه در شاهنامه اثر فردوسی. برخی از این روایت‌های منظوم عاشقانه، بلند و برخی کوتاه‌اند. برخی صرفاً عاشقانه‌اند و برخی منظومه‌هایی تمثیلی و رمزی هستند که رنگ و بوی عرفان دارند. در گزینش پنجاه منظومه‌ای که در این تحقیق استفاده خواهد شد، سعی شده طیف گسترده‌ای از آن‌ها با ویژگی‌های متنوع سنجیده شود.

بررسی مولفه‌های روابط عاشقانه و طبقه‌بندی گونه‌های مختلف آن‌ها با منظر و روشی ساختارگرایانه میسر خواهد بود. «ساختارگرایی... در پی آن است که الگویی از خود نظام ادبیات به عنوان مرجع بیرونی آثار منفردی که بررسی می‌کند به دست دهد. ساختارگرایی با حرکت از مطالعه زبان به مطالعه ادبیات و تلاش برای تعریف اصول ساختاردهی که نه فقط در آثار منفرد که در روابط میان آثار در کل عرصه ادبیات عمل می‌کنند بر آن بوده و هست تا علمی‌ترین مبنای ممکن را برای مطالعات ادبی فراهم آورد.» (اسکولز، ۱۳۸۳: ۲۶) باید توجه داشت که در روش ساختارگرایی پیش‌فرضی نهفته مبنی بر این که نظام ادبیات بخشی از نظام فرهنگی و نظام فرهنگی خود بخشی از نظامی بزرگ‌تر است به شکل نهادینه‌ای وجود دارد و عملاً «هر واحد ادبی از تک‌جمله گرفته تا کل نظم کلمات با مفهوم نظام ارتباط دارد. به‌ویژه می‌توان آثار منفرد انواع ادبی و کل ادبیات را نظام‌هایی مرتبط تلقی کرد، و ادبیات را نظامی دانست که در نظام بزرگ‌تر فرهنگ بشری جای دارد روابط ایجاد شده بین هر یک از این واحدهای نظام‌مند را می‌توان مطالعه کرد و این مطالعه به مفهومی ساختارگرایانه خواهد بود.» (همان، ۱۳۸۳: ۲۷)

یکی از روش‌های مهم ذیل ساختارگرایی که در بررسی اجزای منفرد یک اثر ادبی یاری‌رسان است روش ریخت‌شناسی است. ریخت‌شناسی اساساً تعاریف متعددی را شامل می‌شود و در هر حوزه‌ای تعریف مختص به خود را دارد. در زبان‌شناسی ریخت‌شناسی «یک شاخه از زبان‌شناسی است که به تجزیه و تحلیل ساختار کلمات می‌پردازد.» (Routledge, 2006: 161) این در حالی است که در علمی مثل زیست‌شناسی نیز ریخت‌شناسی تعریف تخصصی خود را دارد. با توجه به تعاریف موجود، ریخت‌شناسی در هر علمی اساساً روشی است که در آن اجزا برای تبیین یک کل مورد بررسی یا

ارزیابی قرار می‌گیرند. در حوزه ادبیات، مطالعات ریخت‌شناسی^۱، برای نخستین بار از سوی یکی از شکل‌گرایان مشهور روس، ولادیمیر پراپ بنیان گذاشته شد. «پراپ در زمره فرمالیست‌هایی بود که در روسیه می‌کوشیدند شالوده‌ای علمی برای نقد ادبی ایجاد کنند. کتاب معروف او با عنوان *گونه‌شناسی قصه‌های پریان* که به زبان اصلی نخستین بار در سال ۱۹۲۸ منتشر شد، یکی از اولین و جامع‌ترین نمونه‌های تحلیل ساختارگرایانه روایت محسوب می‌شود. هدف پراپ این بود که معلوم کند درونمایه قصه‌های پریان از کدام ساختارها پیروی می‌کند. او از راه بررسی دقیق تعداد زیادی داستان عامیانه به این نتیجه رسید که قصه‌های پریان مشترکات فراوانی دارند. شخصیت‌های این داستان‌ها به‌ظاهر باهم متفاوت‌اند یا رویدادهای شان یکسان به نظر نمی‌آید اما وقتی آن‌ها را بر اساس کارکرد شخصیت‌ها در پیرنگ یا کارکرد وقایع در پیشبرد داستان بررسی می‌کنیم، متوجه شباهت‌های ساختاری‌شان می‌شویم» (پاینده، ۱۴۰۱: ۲۰۵). پراپ به درستی معتقد است: «تا وقتی بلد نباشیم قصه را به اجزای تشکیل‌دهنده آن تجزیه کنیم، نخواهیم توانست مقایسه‌هایی درست نیز انجام دهیم.» (پراپ، ۱۳۶۸: ۳۶) این دقیقاً پایه‌ترین منظری است که در پژوهش پیش‌رو مدنظر ما بوده است.

با ترجمه کتاب *پراپ در ایران* به سال ۱۳۶۸ سیل عظیمی از آثار موجود به زبان فارسی مورد ارزیابی ریخت‌شناسانه بر اساس آرای پراپ قرار گرفت. امروزه با گذشت نزدیک به صد سال از انتشار این کتاب با آن که نظریات پراپ قدیمی شده و اساساً نظریات او محدود به صد داستان پریانی بوده که او در زبان روسی مورد مطالعه قرار داده است، بسیاری از محققان زبان و ادبیات فارسی به بررسی ریخت‌شناسانه آثار ادبی زبان فارسی بر اساس الگوها و نظریات او می‌پردازند. در این تحقیق که به بررسی یکی از مهم‌ترین کارکردهای موجود در منظومه‌های عاشقانه فارسی، یعنی نخستین برخورد و دیدار بین عشاق خواهیم پرداخت، سعی خواهد شد با ارائه دسته‌بندی‌ای نو مبتنی بر پنجاه منظومه عاشقانه فارسی، تبیینی جدید از این مسئله به دست دهیم تا پیش‌زمینه‌ای برای طرح یک نظریه ریخت‌شناسی بومی مبتنی بر داستان‌های فارسی در زمینه آثار عاشقانه قرار گیرد.

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

– نخستین دیدار بین عشاق در سنت ادب فارسی به چه شکل بوده و چگونه می‌توان انواع گوناگون این پدیده را در الگویی دقیق‌تر تبیین کرد؟

- در صورتی که بتوان نخستین برخورد عشاق در داستان‌های عاشقانه فارسی را طبقه‌بندی کرد این پدیده را از چند منظر می‌توان مورد ارزیابی قرار داد و تفاوت‌ها و شباهت‌های آن به چه شکل تبیین خواهد شد؟

۱-۳. فرضیه‌های پژوهش

به نظر می‌رسد با توجه به این نکته که روایت‌های عاشقانه بازتاب یافته در منظومه‌های فارسی بنا بر بستر روایی مشابهی که دارند از ساختارهای مشابهی پیروی می‌کنند، بتوان دو فرضیه را در پاسخ به پرسش‌های پژوهش مطرح کرد:

محتمل است نخستین دیدار بین عشاق در سنت ادب فارسی، دارای شکل‌ها و انواع محدودی باشد که بتوان با بررسی این قبیل از داستان‌ها به الگوهایی شکل‌شناسانه از این کارکرد دست یافت. به نظر می‌رسد که با بررسی نخستین دیدار عشاق در منظومه‌های عاشقانه فارسی و سنجش مقایسه‌ای داده‌های آن، می‌توان این پدیده را از چهار منظر چگونگی برخورد، چندسویه‌گی میل، چندسویه‌گی برخورد و شکل برخورد مورد ارزیابی قرار داد و شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در انواع این رخداد پرتکرار در داستان‌های عاشقانه را با توجه به الگوهای شکل‌شناسانه نویی که ارائه می‌توان داد تبیین کرد.

۱-۵. روش پژوهش و چارچوب نظری

همان‌طور که بیان شد، در این پژوهش قصد داریم ساختار یکی از پرکاربردترین عنصرهای موجود در عموم قصه‌های عاشقانه، یعنی نخستین برخورد بین عاشق و معشوق را که باعث شکل‌گیری احساس در میان آن‌ها می‌شود، تبیین کنیم و با دسته‌بندی نو و دقیقی که از این کارکرد به دست می‌دهیم، پیش‌زمینه‌ای را برای ارائه ریخت‌شناسی‌ای بومی از منظومه‌های عاشقانه فارسی ارائه کنیم. بدین منظور، در پژوهش حاضر، ابتدا پنجاه منظومه عاشقانه فارسی را که مورد بررسی قرار داده‌ایم، معرفی و زمان حقیقی یا حدودی سرایش هر کدام را مشخص خواهیم کرد. سپس با تعریف و تبیین دقیق دسته‌بندی‌های جدیدی که ارائه خواهیم داد، سعی خواهیم کرد نتیجه بررسی این پنجاه اثر را از چهار جهت چگونگی برخورد، چندسویه‌گی میل، چندسویه‌گی برخورد و شکل برخورد مورد ارزیابی قرار دهیم.

۲. معرفی آثار برگزیده

برای آن که تحقیق پیش رو جهت تعمیم نتایج آن به سایر آثار این ژانر با بستر روایی مشابه، از جامعیت لازم برخوردار باشد، پنجاه منظومه عاشقانه فارسی را مورد ارزیابی قرار داده‌ایم. سعی بر آن بوده ضمن بررسی آثار مشهورتری که در جریان تکوین تاریخ ادبیات فارسی جایگاهی جریان‌ساز داشته‌اند، هم-چون «خسرو و شیرین» اثر نظامی گنجوی به تحلیل آثار کمتر شناخته شده هم بپردازیم. برخی از این منظومه‌ها، چاپ شده و ما در صورت در دسترس بودن نسخه چاپی آن‌ها به اصل این کتاب‌ها مراجعه کرده‌ایم و برخی از آن‌ها تصحیح و چاپ نشده‌اند. از آن جهت که ما صرفاً به بخشی از روایت این آثار مربوط به نخستین برخورد عاشق و معشوق نیاز داشته‌ایم، در مورد منظومه‌های دسته دوم به بخش روایت‌های منشور آمده از این آثار در کتاب «یک‌صد منظومه عاشقانه فارسی» مراجعه کرده‌ایم. با توجه به این که ما صرفاً به شکل‌شناسی یکی از بخش‌های اصلی روایت‌های موجود در آثار عاشقانه خواهیم پرداخت، ضرورتی در خلاصه کردن روایات این آثار ندیدیم.

در جدول زیر عنوان داستان‌های بررسی شده در این تحقیق و ویژگی‌های مختصر هر کدام بررسی شده است:

ردیف	نام عشاق	عنوان منظومه	نام سراینده	چاپی/نسخه	زمان سرایش (به سده)
۱	ایرج و هوبره	ایرج و هوبره	قاسم لاریج	چاپی	۱۴
۲	بدیع‌الزمان و قمرچهر	بدیع‌الزمان‌نامه	ناشناس	نسخه	نامعلوم
۳	بیژن و منیژه	شاهنامه	فردوسی	چاپی	۴
۴	جمال و جلال	جمال و جلال	ناشناس	نسخه	۹
۵	جمشید و خورشید	جمشید و خورشید	سلیمان ساوجی	چاپی	۸
۶	جم و گل	سحر حلال	اهلی شیرازی	چاپی	۱۰
۷	جهان‌گیر و نورجهان	حسن جهان‌گیر	منصور ورامینی رازی	نسخه	۱۱
۸	خرم و زیبا	خرم و زیبا	ناشناس	چاپی	۱۰
۹	خرم صنوبر	عشق آشوب	بی‌تاب	نسخه	۱۲
۱۰	خسرو و شیرین	خسرو و شیرین	نظامی گنجوی	چاپی	۶
۱۱	خورشید و مه‌پاره	خورشید و مه‌پاره	طیب قمی	چاپی	۱۱

۱۲	خسرو و گل	خسرونامه	نامعلوم	چاپی	نامعلوم
۱۳	دل و جان	دل و جان	آفرین لاهوری	نسخه	۱۲
۱۴	دولرانی و خضرخان	دولرانی و خضرخان	امیر خسرو دهلوی	چاپی	۸
۱۵	رابعه و بکتاش	الهی نامه	عطار نیشابوری	چاپی	۷
۱۶	راغب و مرغوب	راغب و مرغوب	اسماعیل ابجدی	چاپی	۱۲
۱۷	رام و سینا	راماین	مسیح پانی پتی	چاپی	۱۱
۱۸	رانی کیتکی و سندر	رانی کیتکی و سندر	محمد مراد لایق	نسخه	۱۰
۱۹	رتن و پدم	پدومات	بزمی دهلوی	چاپی	۱۱
۲۰	زال و رودابه	شاهنامه	فردوسی	چاپی	۴
۲۱	سام و پری دخت	سام نامه	خواجوی کرمانی	چاپی	۸
۲۲	سعد و همایون	سعد و همایون	سپاهانی شیرازی	نسخه	۸
۲۳	سلامان و ابسال	سلامان و ابسال	جامی	چاپی	۹
۲۴	سوز و گداز	سوز و گداز	نوعی خبوشانی	چاپی	۱۰
۲۵	سیاوش و سودابه	شاهنامه	فردوسی	چاپی	۴
۲۶	شاهد و عزیز	نیرنگ عشق	غنیمت کنجاهی	چاپی	۱۱
۲۷	شیخ صنعان و دختر ترسا	منطق الطیر	عطار نیشابوری	چاپی	۷
۲۸	شمس و قمر	شمس و قمر	مسعود قمی	چاپی	۱۰
۲۹	فلک ناز و خورشید آفرین	فلک ناز نامه	تسکین شیرازی	چاپی	۱۲
۳۰	کامروپ و کاملتا	دستور همت	لایق جنپوری	نسخه	۱۱
۳۱	گل و نوروز	گل و نوروز	خواجوی کرمانی	چاپی	۸
۳۲	لیلی و مجنون	لیلی و مجنون	نظامی گنجوی	چاپی	۶
۳۳	محمود و ایاز	محمود و ایاز	زلالی خوانساری	چاپی	۱۱
۳۴	مهر و ماه	مهر و ماه	جمالی دهلوی	چاپی	۱۰

۳۵	ملک‌خورشید و معشوق بنارس	عاشق و معشوق	خطای شوشتی	چاپی	نامعلوم
۳۶	مهر و مشتری	عشق‌نامه	عصار تبریزی	چاپی	۸
۳۷	مهر و وفا	مهر و وفا	شعوری کاشانی	نسخه	نامعلوم
۳۸	ناز و نیاز	ناز و نیاز	وحید قزوینی	چاپی	۱۱
۳۹	ناظر و منظور	مجمع‌البحرین	کاتبی نیشابوری	چاپی	۹
۴۰	نل و دمن	نل و دمن	فیضی دکنی	چاپی	۱۰
۴۱	وامق و عذرا	وامق و عذرا	عنصری	چاپی (ناقص)	۴
۴۲	واله و سلطان	واله و سلطان	فقیر دهلوی	چاپی	۱۲
۴۳	ورقه و گلشاه	ورقه و گلشاه	عیوقی	چاپی	۵
۴۴	ویس و رامین	ویس و رامین	فخرالدین گرگانی	چاپی	۵
۴۵	همایون و لعل‌پرور	مودت‌نامه	اسماعیل ابجدی	چاپی	۱۲
۴۶	همای و همایون	همای و همایون	خواجوی کرمانی	چاپی	۸
۴۷	همایون و گل‌کامکار	همای‌نامه	ناشناس	چاپی	۸
۴۸	هیر و رانج‌های	هرورانج‌های	میرعظیم‌الدین تتوی	نسخه	۱۳
۴۹	ازهر و مزهر	ازهر و مزهر	نزاری قهستانی	نسخه	۶
۵۰	یوسف و زلیخا	یوسف و زلیخا	نامعلوم	چاپی	نامعلوم

۳. طبقه‌بندی نخستین بر خورد عشاق

نخستین بر خورد بین عاشق و معشوق، همیشه یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین بخش‌های داستان‌های عاشقانه بوده است. پیش‌تر، عباس واعظ‌زاده در مقاله «رده‌بندی داستان‌های عاشقانه فارسی» تلاش کرده است نخستین بر خورد عاشق با معشوق را بر اساس خویش‌کاری‌های پراپ‌تدوین کند:

Aa¹. «عاشق وصف معشوق را می‌شنود و عاشق او می‌شود

Aa². عاشق تصویر معشوق را می‌بیند و عاشق او می‌شود

Aa³. عاشق معشوق را در خواب می‌بیند و عاشق او می‌شود

Aa⁴. عاشق معشوق را ملاقات می‌کند و عاشق او می‌شود

۵. *Aa*. عاشق معشوق را در قالب موجود شخص دیگری می‌بیند و عاشق او می‌شود. (واعظزاده،

۱۳۹۵)

در این پژوهش، با توجه به آن‌که نگارنده روش ریخت‌شناسی پراپ را مدنظر داشته از چند دسته‌بندی ساده فراتر نمی‌رود و نخستین برخورد بین عشاق را فقط از یک منظر در پنج دسته تقسیم‌بندی می‌کند. علاوه بر محدود بودن طبقه‌بندی ارائه‌شده، می‌توان به برخی از دسته‌بندی‌های آن نیز خرده گرفت. برای مثال در داستان خسرو و شیرین، خسرو به واسطه شاپور هم تصویر شیرین را می‌بیند و هم وصف او را از شاپور می‌شنود و عاشق او می‌شود یعنی هم وضعیت *Aa*¹ و هم وضعیت *Aa*² هر دو با هم رخ می‌دهد. هم‌چنین وضعیت *Aa*⁵ را نمی‌توان دسته‌بندی جدایی‌تلقی کرد چرا که با توجه به بررسی‌های انجام شده حیوان یا پری‌ای که عاشق گاهی تجسم معشوق را در آن موجود می‌بیند فقط نقش واسطه را دارد که در بحث از واسطه‌های برخورد بین دو سویه داستان می‌توان به آن پرداخت.

پژوهش حاضر می‌کوشد تا برای اولین بار طبقه‌بندی جدیدی از این موضوع ارائه دهد. پیش از آن‌که به بررسی انواع طبقه‌بندی‌های موجود در منظومه‌های عاشقانه پردازیم، لازم است به چند نکته مهم توجه داشته باشیم؛ اول این که در عموم منظومه‌های عاشقانه فارسی که طرفین دو جنس مخالف هم هستند، سویه مرد نخستین برخورد را با معشوق تجربه می‌کند؛ هرچند در مواردی نیز جنس زن ابتدا با مرد مواجه می‌شود. ما در این تحقیق به نخستین برخورد در هر دو حالت پرداخته‌ایم و چون تمایز به خصوصی بین نخستین برخورد از منظر زن و نخستین برخورد از منظر مرد وجود نداشته است، نیاز به تفکیک آن ندیدیم. نکته دیگر آن که منظور از برخورد در این بحث، صرفاً دیدار مستقیم با معشوق نیست؛ بلکه هر حالتی از مواجهه عاشق با معشوق را که با واسطه یا بی‌واسطه و مستقیم یا غیرمستقیم رخ می‌دهد، شامل می‌شود. در واقع منظور از نخستین برخورد بین عاشق و معشوق، نخستین گرانیگاهی است که دو سویه رابطه عاشقانه از هم مطلع شده، به یک‌دیگر گرایش پیدا می‌کنند. باید توجه داشت از آن‌جا که در نخستین برخورد هنوز عشقی بین دوسویه داستان برقرار نشده است، ما عمدتاً به جای واژه عاشق و معشوق از عنوان سویه استفاده خواهیم کرد تا دقیق‌تر بحث موردنظر را تبیین کنیم. نخستین برخورد بین عاشق و معشوق را می‌توان به چند شکل مورد بررسی و ارزیابی قرار داد که مهم‌ترین آن‌ها از منظر چگونگی برخورد است:

۳-۱. چگونگی برخورد (دسته‌بندی اصلی)

نخستین دیدار بین عاشق و معشوق را از آن جهت که چگونه رخ می‌دهد، می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

۳-۱-۱. **تک‌برخوردی (مواجهه‌آنی):** در این حالت از برخورد، یکی از سویه‌های داستان نه به شکلی تدریجی و مداوم، بلکه ناگهانی با معشوق مواجه می‌شود و به یک‌باره مهر او در دلش می‌افتد. عاشق در این نوع از برخورد، عموماً چنان دل‌باخته معشوق می‌شود که هرطور شده سریعاً میل به وصال او دارد و از دوری او در رنج و عذاب است. این نوع از برخورد را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

۳-۱-۱-۱. **تک‌برخوردی حقیقی:** در این حالت از تک‌برخورد بین عاشق و معشوق، یک‌سویه داستان بدون واسطه و مستقیم به شکل دیداری و واقعی (یعنی نه در اوهام یا خواب) با سویه دیگر داستان مواجه می‌شود و به یک‌باره با دیدار او دل‌باخته‌اش می‌شود. برای مثال، در داستان سیاوش و سودابه در شاهنامه، سودابه که تا آن لحظه سیاوش، پسر همسرش، شاه کی کاووس را ندیده بود، به محض دیدار او با یک نگاه چنان عاشق و شیفته او می‌شود که گویی دل او از باریکی هم‌چون نخ یا مانند یخی که روبه‌روی آتش می‌گذارند، آب می‌شود:

چو سوداوه روی سیاوش بدید / پر اندیشه گشت و دلش بر دمید

چنان شد که گفתי طراز نخ‌ست / وگر پیش آتش نهاده یخ‌ست (فردوسی، ۱۳۶۹: ۲۱۱)

۳-۱-۱-۲. **تک‌برخوردی مجازی:** در این حالت از تک‌برخورد بین عاشق و معشوق، یک‌سویه داستان به شکل غیر مستقیم و با برخوردی مجازی، یعنی در اوهام و خواب یا به شکل شنیدن وصف معشوق یا دیدن تصویر چهره معشوق دل‌باخته سویه دیگر داستان می‌شود و عاشق بدون این که دیگری را که عاشقش شده است در جهان واقعی به شکل دیداری ببیند از روی همان تصور مجازی‌ای که از او ساخته است، دل‌باخته او می‌شود. این نوع از برخورد خود حالتی دارد:

۳-۱-۱-۱-۲. **با شنیدن وصف معشوق:** در این نوع از تک‌برخورد مجازی، یکی از سویه‌های داستان به واسطه شنیدن وصف سویه دیگر (عموماً وصف زیبایی او) با تصور مجازی‌ای که از او در ذهنش می‌سازد، دل‌باخته او می‌شود و بی آن که او را از نزدیک و مستقیم ببیند، به عشق او دچار می‌شود. برای مثال، در منظومه گل و نوروز از خواجوی کرمانی، نوروز پسر پیروز، پادشاهی در دوره ساسانیان روزی در شکارگاه با کاروانی برخورد می‌کند که کاروان سالار آن، جهان‌افروز کشمیری پیش‌تر گل، دختر قیصر روم را دیده است و خود شیفته اوست. او شروع به وصف گل نزد نوروز می‌کند:

که قیصر در حرم دارد نگاری / پری دختی چو خرم نوبهاری
 گلی عنبر نسیم از گلشن حور / مهی خورشیدوش در قبه نور
 دل افروزی چو ایام جوانی / روان بخشی چو آب زندگانی (خواجوی کرمانی، ۱۳۵۰: ۳۳)
 نوروز با شنیدن اوصاف گل و تصویری که از او در ذهنش شکل می‌گیرد، چنان دل‌باخته‌گی
 می‌شود که مانند لاله خونش به جوش می‌آید:

هوای گل زد آتش در درونش / به جوش آمد به سان لاله خونش
 برفت از سر هوای بوستانش / فرامش گشت یاد دوستانش
 حدیث گل چو بلبل گوش می‌کرد / صفیری می‌زد و خاموش می‌کرد
 دلش را خار خار شوق می‌کرد / ولی با گل به معنی ذوق می‌کرد (همان: ۳۹)

۳-۱-۱-۲. **با دیدن تصویر معشوق:** در این نوع از تک‌برخورد مجازی، یکی از سویه‌های داستان
 به واسطه دیدن تصویری از چهره و تن سویه دیگر با تصور مجازی‌ای که از او در ذهنش می‌سازد،
 دل‌باخته‌گی می‌شود و بی‌آن که او را از نزدیک و مستقیم ببیند، به عشق او دچار می‌شود. برای مثال، در
 منظومه همای و همایون اثر خواجوی کرمانی، همای، پسر منوشک، پادشاه شام روزی قصد شکار
 می‌کند و از مسیر دور افتاده و سر از کشتزاری پر از گل و گیاه درمی‌آورد. او قصری را در آن نزدیکی
 یافته، سوی آن قصر می‌رود و چشمش به پری‌ای می‌افتد که او را به درون کاخ دعوت می‌کند. همای
 وارد قصر شده، بالای تخت زرین تصویر همایون، دختر شاه چین را می‌بیند و با دیدن تصویر او به یک
 نگاه از عشق او حیران و سرگشته می‌شود:

همای اندران نقش حیران بماند / بران صورت از دیده گوهر فشانند
 چنان از می‌عشق سرمست شد / که از پا درافتاد و از دست شد

سهی سروش از پا درآمد چو باد / چو خورشید بر خاک راه افتاد (خواجوی کرمانی، ۱۳۴۸: ۳۳)

۳-۱-۱-۳. **با دیدن معشوق در خواب:** در این نوع از تک‌برخورد مجازی، یکی از سویه‌های
 داستان به واسطه دیدن سویه دیگر در خواب به شکل مجازی دل‌باخته‌گی آن فرد شده، بی‌آن که او را از
 نزدیک مستقیم ببیند، به عشق او دچار می‌شود و عموماً برای یافتن او پرس‌وجو و جستجو را آغاز
 می‌کند. برای مثال، در منظومه محمود و ایاز اثر زلالی خوانساری، محمود پس از آن که به تخت
 می‌نشیند، در خواب ایاز را می‌بیند و دل به او می‌سپارد:

به یک پهلو قدم از دست افتاد / به پای خویش ساقی مست افتاد (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۷۵۴)

۳-۱-۲. **چندبرخوردی (مواجهه مستمر):** در این حالت از برخورد، شکل‌گیری احساس بین طرفین داستان نه به شکل آنی و یک‌باره، بلکه حاصل چندین برخورد مداوم و مستمر است و عاشق به شکل تدریجی در خود احساس عشق به معشوق را می‌یابد نه یک‌باره. باید توجه داشت که این الگو، بیش‌تر در داستان‌های معاصر و رمان‌ها کاربرد دارد تا منظومه‌های کهن؛ اما در منظومه‌های عاشقانه فارسی نیز نوعی از این برخوردها را می‌توان یافت. برای مثال، در منظومه لیلی و مجنون اثر نظامی گنجوی، قیس (مجنون) پس از آن که بزرگ می‌شود، به نزد دبیری سپرده می‌شود در مکتب‌خانه و از همان کودکی با چند دختر هم‌کلاس می‌شود که یکی از آن‌ها، لیلی است. آن دو نه به یک‌باره بلکه به شکل تدریجی و پس از سپری کردن دوره‌ای که مداوم هم‌دیگر را می‌دیدند، عاشق هم می‌شوند:

لیلی ز سر ترنج‌بازی / کردی ز زنج ترنج‌سازی
 زان تازه ترنج نو رسیده / نظاره ترنج و کف بریده
 چون بر کف او ترنج دیدند / از عشق چونار می‌کفیدند
 شد قیس به جلوه‌گاه غنجش / نارنج رخ از غم ترنجش
 برده ز دماغ دوستان رنج / خوشبویی آن ترنج و نارنج
 چون یک چندی براین برآمد / افغان ز دو نازنین برآمد
 عشق آمد و کرد خانه خالی / برداشته تیغ لابلالی
 غم داد و دل از کنارشان برد / وز دل شدگی قرارشان برد
 زان دل که به یک‌دگر نهادند / در معرض گفتگو فتادند (نظامی گنجوی، ۱۳۷۶: ۶۳-۶۲)

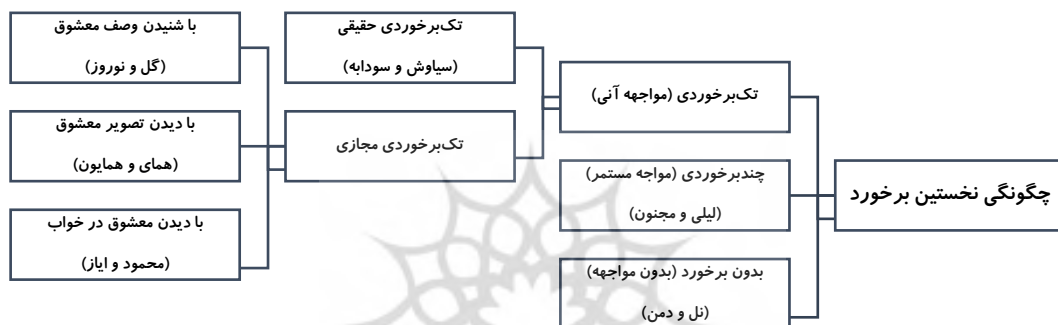
خود عبارت «یک‌چندی» بر همین ماهیت مداوم و تدریجی شکل‌گیری احساس بین این دو تأکید دارد.

۳-۱-۳. **بدون برخورد:** در این حالت از برخورد، یکی از سویه‌های داستان بدون آن که کسی را به شکل حقیقی ببیند یا به شکل مجازی تصورش کند، به شکل ابهام‌انگیز و اوهام‌آلودی دل‌باخته آن کسی می‌شود که عملاً هیچ مواجهه‌ای با او نداشته است. می‌توان این دسته را فوق‌العاده استثنایی و نادر دانست؛ چرا که چنین چیزی عملاً سیر منطقی‌ای را طی نمی‌کند. از پنجاه نمونه بررسی شده، فقط یک منظومه در این دسته قرار می‌گیرد. در منظومه نل و دمن اثر فیضی دکنی، نل پادشاهی در هندوستان

است که با آن که به افسانه‌های عاشقانه علاقه دارد، از عشق هراسان است و می‌ترسد دچار آن شود؛ اما ناگهان او نیز از جایی نامعلوم به یکباره احساس عشق به کسی می‌کند؛ اما نمی‌داند عاشق چه کسی است:

از آتش کیست این همه جوش / کافتاد ز جوش دیگ سرپوش (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۱۷۶)

با توجه به مطالب بیان‌شده در این بخش، الگوهای نخستین برخوردار بین عاشق و معشوق در منظومه‌های عاشقانه در نمودار زیر به شکل خلاصه‌تری شکل‌شناسی شده‌اند:



با توجه به نمودار ارائه شده از نخستین برخوردار بین عاشق و معشوق، نتیجه بررسی در آثار به قرار زیر است:

ردیف	نام عشاق	روایت نخستین دیدار	چگونگی برخوردار
۱	ایرج و هوبره	هوبره، ایرج را هنگام خروج از در باغی می‌بیند.	تک‌برخوردی حقیقی
۲	بدیع‌الزمان و قمرچهر	بدیع‌الزمان، به واسطه پیرمردی در راه عکس قمرچهر را می‌بیند.	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن تصویر)
۳	بیژن و منیژه	بیژن به واسطه گرگین به سوی جشنی در سرزمین منیژه رفته و این دو باهم مواجه می‌شوند.	تک‌برخوردی حقیقی
۴	جمال و جلال	جلال وصف دختر شاه پریان، جمال را می‌شنود و عاشق او می‌شود. از پدر می‌خواهد تا به شهر پریان سفر کند.	تک‌برخوردی مجازی (با شنیدن وصف)
۵	جمشید و خورشید	جمشید شبی بعد از باده‌نوشی مداوم به خواب رفته و خورشید را در خواب می‌بیند.	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن در خواب)

۶	جم به شکار می‌رود و در شکار دختر عمه خود را دیده و عاشق او می‌شود.	جم و گل	تک‌برخوردی حقیقی
۷	در ایام نوروز جشنی بزرگ برپا شده و در این جشن جهان‌گیر زوجه شیرافکن را دیده و عاشق او می‌شود.	جهان‌گیر و نورجهان	تک‌برخوردی حقیقی
۸	خرم در مرغزاری زیبا را در خواب دیده و عاشق او می‌شود.	خرم و زیبا	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن در خواب)
۹	شاهزاده خرم شبی در خواب صنوبر را دیده و عاشق او می‌شود.	خرم صنوبر	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن در خواب)
۱۰	خسرو به واسطه شاپور تصویر شیرین را دیده و وصف او را شنیده و عاشقش می‌شود.	خسرو و شیرین	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن تصویر) (با شنیدن وصف)
۱۱	مه‌پاره، به واسطه مادرش وصف خورشید را شنیده و عاشق او می‌شود و به ری سفر می‌کند تا او را ببیند.	خورشید و مه‌پاره	تک‌برخوردی مجازی (با شنیدن وصف)
۱۲	گل، هرمز (خسرو) را که در باغ است از فراز بام قصر دیده و عاشق او می‌شود.	خسرو و گل	تک‌برخوردی حقیقی
۱۳	جان و دل باهم در یک مکتب درس می‌خوانند و عاشق هم می‌شوند.	دل و جان	چندبرخوردی
۱۴	دولرانی و خضرخان از کودکی باهم بزرگ شده و عاشق هم شده‌اند.	دولرانی و خضرخان	چندبرخوردی
۱۵	بکتاش در ایوان نشسته است که رابعه از بام قصر او را دیده و عاشق او می‌شود.	رابعه و بکتاش	تک‌برخوردی حقیقی
۱۶	راغب در خواب مرغوب را می‌بیند که خود را دختر خاقان چین معرفی می‌کند.	راغب و مرغوب	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن در خواب)
۱۷	رام به واسطه زاهدی وصف دختر شاه متلا، سیتا را می‌شنود و عاشق او می‌شود.	رام و سیتا	تک‌برخوردی مجازی (با شنیدن وصف)
۱۸	سندر و رانی کیتکی یک‌دیگر را در باغی دیده و عاشق هم‌دیگر می‌شوند.	رانی کیتکی و سندر	تک‌برخوردی حقیقی
۱۹	رتن به واسطه طوطی‌ای که قبلاً طوطی پدومات بوده	رتن و پدم	تک‌برخوردی مجازی

	است وصف پدومات را شنیده و عاشق او می شود.		
۲۰	زال و رودابه زال با شنیدن وصف رودابه توسط یکی از پهلوانان سپاه نادیده دلباخته او می شود.		تک بر خوردی مجازی (با شنیدن وصف)
۲۱	سام و پری دخت سام به شکار می رود و به واسطه گورخری که در واقع پری است از یارانش دور افتاده و در قصری تصویر پری دخت را می بیند.		تک بر خوردی مجازی (با دیدن تصویر)
۲۲	سعد و همایون سعد در جشن آب مرغان، همایون را می بیند.		تک بر خوردی حقیقی
۲۳	سلامان و ابدال شهریاری در یونان، فرزندش سلامان را به دایه ای کم سن و سال به نام ابدال می سپارد و به تدریج بین ابدال و سلامان احساس عاشقانه ای شکل می گیرد.		چند بر خوردی
۲۴	سوز و گداز سوز و گدا از کودکی باهم بزرگ شده اند و عاشق هم هستند.		چند بر خوردی
۲۵	سیاوش و سودابه سودابه سیاوش را دیده و دلباخته زیبایی او می شود.		تک دیداری حقیقی
۲۶	شاهد و عزیز عزیز با دیدن شاهد که بازیگری در گروه کولیان دوره گرد است عاشق او می شود.		تک بر خوردی حقیقی
۲۷	شیخ صنعان و دختر ترسا شیخ صنعان در مسیر روم دختر ترسایی را می بیند و گرفتار عشق او می شود.		تک بر خوردی حقیقی
۲۸	شمس و قمر قمر وصف شمس را از اهل دردی شنیده و عاشق او می شود.		تک بر خوردی مجازی (با شنیدن وصف)
۲۹	فلک ناز و خورشید آفرین آفتاب (خورشید آفرین)، دختر شاه خاور به واسطه بازرگانان مصری که تصویری از فلک ناز را با خود آورده اند عاشق فلک ناز می شود.		تک بر خوردی مجازی (با دیدن تصویر)
۳۰	کامروپ و کاملتا کامروپ در دوازده سالگی شی بی در خواب دختر شاه سرانندیب، کاملتا را می بیند و عاشق او می شود.		تک بر خوردی مجازی (با دیدن در خواب)
۳۱	گل و نوروز نوروز هنگام شکار به کاروانی برمی خورد و از کاروان سالار آن وصف گل، دختر قیصر روم را شنیده و عاشق او می شود.		تک بر خوردی مجازی (با شنیدن وصف)

۳۲	لیلی و مجنون	لیلی و مجنون باهم در مکتب‌خانه هم کلاس هستند و عاشق هم‌دیگر می‌شوند.	چندبرخوردی
۳۳	محمود و ایاز	محمود، بر تخت نشسته و شبی خواب ایاز را می‌بیند و عاشق او می‌شود.	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن در خواب)
۳۴	مهر و ماه	ماه شبی در خواب شاهزاده‌ای به نام مهر را دیده و عاشق او می‌شود.	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن در خواب)
۳۵	ملک‌خورشید و معشوق بنارس	ملک‌خورشید و معشوق بنارس هر دو هنگامی که از گذرگاهی عبور می‌کنند هم‌دیگر را دیده و عاشق یک‌دیگر می‌شوند.	تک‌برخوردی حقیقی
۳۶	مهر و مشتری	مهر و مشتری باهم به مکتب می‌روند و در آن‌جا به تدریج عاشق هم می‌شوند.	چندبرخوردی
۳۷	مهر و وفا	مهر با کاروانی عازم سفری برای دیدار با عابدی می‌شود و وفا در همان کاروان مهر را دیده و عاشق او می‌شود.	تک‌برخوردی حقیقی
۳۸	ناز و نیاز	ناز و نیاز در مکتب‌خانه باهم مواجه شده و به تدریج عاشق هم‌دیگر می‌شوند.	چندبرخوردی
۳۹	ناظر و منظور	منظور هنگام شکار به خاطر آهویی مسیرش را گم کرده و هنگام بازگشت با ناظر روبه‌رو شده و عاشق او می‌شود.	تک‌برخوردی حقیقی
۴۰	نل و دمن	نل، پادشاه هند که از دچار شدن به عشق واهمه دارد به یک‌باره از جایی نامعلوم عاشق دمن می‌شود.	بدون برخورد
۴۱	وامق و عذرا	وامق و عذرا یک‌دیگر را در بت‌خانه‌ای دیده و عاشق یک‌دیگر می‌شوند.	تک‌برخوردی حقیقی
۴۲	واله و سلطان	واله و خدیجه‌سلطان که نسبت خویشاوندی هم دارند در مکتب‌خانه باهم بوده و به تدریج عاشق یک‌دیگر می‌شوند.	چندبرخوردی
۴۳	ورقه و گلشاه	ورقه و گلشاه باهم به یک مکتب‌خانه می‌روند و به تدریج عاشق یک‌دیگر می‌شوند.	چندبرخوردی

۴۴	ویس و رامین	رامین برادر موبد، همسر ویس هنگامی که ویس را به خراسان می‌برند از میان پرده‌های کجاوه ویس را می‌بیند و عاشق او می‌شود.	تک‌برخوردی حقیقی
۴۵	همایون و لعل‌پرور	همایون‌شاه در میانه شکار توسط آهویی راهش را گم کرده و آن آهو به شکل پری درآمد و شروع به وصف لعل‌پرورد، دختر شاه بدخشان می‌کند. همایون در دم عاشق لعل‌پرورد می‌شود.	تک‌برخوردی مجازی (با شنیدن وصف)
۴۶	همای و همایون	همای به دنبال شکار گورخری مسیرش را گم کرده و سر از کاخی درمی‌آورد که در آن تصویر همایون، دختر شاه چین است. همای با دیدن آن عاشق همایون می‌شود.	تک‌برخوردی مجازی (با دیدن تصویر)
۴۷	همای و گل‌کامکار	همای نزدیک دزی به همراه اسبش در حال آب خوردن است که گل‌کامکار از فراز بام قصر او را می‌بیند و عاشقش می‌شود.	تک‌برخوردی حقیقی
۴۸	هیر و رانج‌های	رانج‌های به واسطه درویشی وصف هیر را شنیده و عاشق او می‌شود.	تک‌برخوردی مجازی (با شنیدن وصف)
۴۹	ازهر و مزهر	ازهر دختر عمه مزهر است و مزهر او را از کودکی دوست دارد و عاشق اوست.	چندبرخوردی
۵۰	یوسف و زلیخا	یوسف توسط ریان فرخ‌عزیز به عنوان برده خریداری می‌شود. زلیخا همسر ریان فرخ‌عزیز، یوسف را پسرخوانده خود قرار داده و به تدریج عاشق زیبایی او می‌شود.	چندبرخوردی

باید توجه داشت که علاوه بر دسته‌بندی فوق که چگونگی برخورد بین عاشق و معشوق را تبیین می‌کند، این کارکرد تکرارشونده را می‌توان از منظرهایی دیگر نیز مورد ارزیابی قرار داد:

۲-۳. بر اساس چندسویه‌گی برخورد

برخورد بین عاشق و معشوق از منظر چندسویه‌گی برخورد را می‌توان در دو دسته تقسیم‌بندی کرد:

۱-۲-۳. **یک‌سویه:** در این نوع از برخورد، یکی از طرفین دیگری را می‌بیند بدون آن که سویه دیگر متوجه باشد که کسی او را دیده است. این برخورد یک‌سویه بوده و صرفاً در یکی از طرفین، احساس

عشق به دیگری شکل می‌گیرد. در این حالت، طرف دیگر که هنوز از عشق دیگری به خود مطلع نیست عموماً با دیدارهای بعد یا با مواجهه خواست و جستجوگری عاشق از عشق او مطلع می‌شود. مثلاً در داستان رابعه و بکتاش در الهی‌نامه عطار نیشابوری، رابعه از بام قصر بکتاش را بدون آن که او ببیندش، نظاره می‌کند و تا زیبایی او را می‌بیند، دل از کف می‌دهد:

بدان خوبی چو دختر روی او دید / دل خود وقف یک‌یک موی او دید

درآمد آتشی از عشق زودش / به غارت برد کلی هرچه بودش

چنان آن آتشش در جان اثر کرد / که آن آتش تنش را بی‌خبر کرد

دلش عاشق شد و جان متهم گشت / ز سر تا پا وجود او عدم گشت

ز دو نرگس چو ابری خون‌فشان کرد / به یک ساعت بسی طوفان روان کرد (عطار نیشابوری، ۱۳۸۱:

۱۳۷۵)

بکتاش بعداً از طریق نامه‌ای که رابعه برای او می‌نویسد، از عشق او مطلع شده، خود نادیده دل به او می‌سپارد.

۲-۲-۳. دوسویه: در این نوع از برخورد، برخلاف برخورد یک‌سویه، هر دو سویه داستان یک‌دیگر را هم‌زمان می‌بینند و عموماً بین هر دو سویه آن‌ها احساس عشق نسبت به دیگری شکل می‌گیرد. مثلاً در منظومه ایرج و هویره اثر قاسم لارین، ایرج و هویره در کوچه‌ای تنگ درحالی که ایرج از در باغی بیرون می‌آید، باهم مواجه شده، یک‌دیگر را می‌بینند و هر دو هم‌زمان گرفتار عشق یک‌دیگر می‌شوند:

هر دو گرفتار تبی ناشناس / ولوله‌ای، دلهره‌ای ناشناس (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۱۲۳)

۳-۳. بر اساس چندسویه‌گی میل

برخورد بین عاشق و معشوق از منظر چندسویه‌گی میل را می‌توان در دو دسته تقسیم‌بندی کرد:

۱-۳-۳. یک‌سویه: در این نوع از برخورد، فقط یکی از طرفین داستان دل‌باخته دیگری می‌شود. برای مثال، در داستان سودابه و سیاوش فقط سودابه میلی کام‌جویانه نسبت به سیاوش پیدا می‌کند و با نخستین دیدار سعی دارد او را به شبستان بیاورد.

۲-۳-۳. دوسویه: در این نوع از برخورد نه فقط یکی از طرفین، بلکه هر دو طرف داستان دل‌باخته هم می‌شوند و به یک‌دیگر میل پیدا می‌کنند. برای مثال، در داستان بیژن و منیژه که در شاهنامه آمده است، بیژن و منیژه با نخستین نگاه به یک‌دیگر، هم‌دیگر را خواهان شده، با هم چندین روز را به عیش

می‌گذرانند. در این موارد، حتی اگر مانعی خارجی بر سر راه باشد عاشق و معشوقی که هر دو یک‌دیگر را می‌خواهند بعضاً به شکل مخفیانه باهم دیدار می‌کنند. از این روست که «یکی از دلکش‌ترین مناسبت‌های بزم، دیدار عشاق با یک‌دیگر و بزم و شادخواری آن‌هاست.» (اخسانی، ۱۳۸۸: ۱۰۱)

۳-۴. شکل برخورد

برخورد بین عاشق و معشوق از منظر شکل برخورد را می‌توان در دو دسته تقسیم‌بندی کرد:

۳-۴-۱. **مستقیم (بی‌واسطه):** در این نوع از برخورد، یکی از سویه‌های داستان بدون هیچ میانجی‌گر و رابطی با سویه دیگر مواجه می‌شود. در برخوردهای مستقیم و بی‌واسطه، عموماً مواجهه کاملاً تصادفی رخ می‌دهد یا اساساً مقدر شده که رخ دهد بدون هیچ پیش‌زمینه‌ای. برای مثال، در منظومه سعد و همایون اثر سپاهانی شیرازی، سعد در جشنی، بدون هیچ زمینه یا واسطه‌ای به یک‌باره همایون را می‌بیند.

۳-۴-۲. **غیرمستقیم (باواسطه):** در این نوع از برخورد، یکی از سویه‌های داستان نه به شکلی مستقیم و بی‌واسطه، بلکه به واسطه موجودی مثلاً انسان، پری یا حیوانی، با سرزمین یا خود سویه دیگر آشنا می‌شود. شخصیت‌هایی را که نقش میانجی‌گر و رابط بین عاشق و معشوق را بازی می‌کنند، می‌توان جزو بخشی از همان شخصیت‌های یاری‌رسان در نظریه پراپ دانست و خود انواعی دارند که پراپ در مورد آن تأمل نکرده است. برای مثال، در داستان بیژن و منیژه، گرگین نشانه سرزمین منیژه را به عنوان سرزمینی که در آن زنان زیبارویی هستند و جشنی برپا است، به بیژن می‌دهد؛ ولی بیژن با وصف گرگین عاشق منیژه نمی‌شود؛ بلکه بعداً با دیدار او عاشق وی می‌شود پس گرگین را می‌توان رابطی صرفاً معرف دانست؛ حال آن‌که شاپور پس از نشان دادن تصویر شیرین و وصف او، خسرو را دل‌باخته و عاشق شیرین می‌کند. اگرچه شاپور همان نقش معرف را که گرگین در آشنا کردن عاشق با معشوق داشته است، در این داستان هم ایفا می‌کند، اما او به خاطر آن که خسرو را عاشق شیرین کرده است، به عنوان ایجادکننده این احساس در خسرو، رابط عشق هم تلقی می‌شود. یکی دیگر از رابط‌ها در ایجاد مواجهه بین عاشق و معشوق، رابط‌های پیشگو هستند که وصال عاشق با معشوق‌اش را پیش از آن که عاشق با او مواجه شود، نزد عاشق یا پدر او پیش‌گویی می‌کنند. از آن‌جا که بررسی انواع رابط‌ها و واسطه‌ها در منظومه‌های عاشقانه خود نیاز به تحقیق مفصل و جامعی دارد، به ذکر همین چند مثال اکتفا می‌کنیم.

۴. نتیجه‌گیری

منظومه‌های عاشقانه فارسی به عنوان یکی از مهم‌ترین آثار منظوم در سنت ادبیات فارسی، پیش از آن که فقط شعرهایی غنایی تلقی شوند که صرفاً اشعاری شخصی و درونی محسوب می‌شوند، بایسته است از منظری روایی نیز مورد ارزیابی قرار گیرند. پژوهش‌های کمی در صدد ارائه الگویی نو برای ریخت‌شناسی روایت‌های منظوم در ادبیات فارسی برآمده‌اند. یکی از کارکردهای تکرارشونده در روایت‌های عاشقانه که می‌توان آن را از منظری ساختارگرایانه و شکل‌شناسانه مورد ارزیابی قرار داد، نخستین برخوردهایی است که عاشق و معشوق را به عنوان دو سویه داستان به هم پیوند می‌زند. در پژوهش حاضر سعی شد این بخش از داستان‌ها را که عملاً جزو لاینفکی از هر اثر عاشقانه‌ای است، مورد ارزیابی قرار داده، از منظرهای مختلف تقسیم‌بندی کرد. حاصل این بررسی ارائه چهار دسته‌بندی جدید از این بخش است:

۱. چگونگی برخورد

۱-۱. تک‌برخوردی

۱-۱-۱. تک‌برخوردی حقیقی

۱-۱-۲. تک‌برخوردی مجازی

۱-۲-۱-۱. با شنیدن وصف

۱-۲-۱-۲. با دیدن تصویر

۱-۲-۱-۳. با دیدن در خواب

۲-۱. چندبرخوردی

۳-۱. بدون برخورد

۲. چندسویه‌گی برخورد:

۱-۲. یک‌سویه

۲-۲. دو‌سویه

۳. چندسویه‌گی میل

۱-۳. یک‌سویه

۲-۳. دو‌سویه

۴. شکل برخورد

۱-۴. مستقیم



۴-۲. غیر مستقیم.

منابع

- اخیانی، جمیله (۱۳۸۸). *بزم آرای در منظومه‌های داستانی*، تهران، سخن.
- اسکولز، رابرت (۱۳۸۳). *درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات*، ترجمه فرزانه طاهری، تهران، آگاه.
- پاینده، حسین (۱۴۰۱). *نظریه و نقد ادبی: در سنامه‌ای میان رشته‌ای (جلد اول)*، تهران: سمت.
- پراپ، ولادیمیر (۱۳۶۸). *ریخت‌شناسی قصه*، ترجمه م. کاشیگر، تهران، روز.
- جعفری جزئی، مسعود (۱۳۷۸). *سیر رمانتیسیم در اروپا*، تهران: مرکز.
- خواجهی کرمانی، کمال‌الدین (۱۳۵۰). *گل و نوروز*، به کوشش کمال عینی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- خواجهی کرمانی، کمال‌الدین (۱۳۴۸). *همای و همایون*، به کوشش کمال عینی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۹). *یک صد منظومه عاشقانه فارسی*، تهران، چشمه.
- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۸۸). *الهی‌نامه*، به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۶۹). *شاهنامه*، به کوشش جلال خالقی مطلق، کالیفرنیا و نیویورک.
- نظامی گنجوی، جمال‌الدین (۱۳۷۶). *لیلی و مجنون*، تصحیح حسن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، تهران: قطره.
- واعظزاده، عباس (۱۳۹۵). *رده‌بندی داستان‌های عاشقانه فارسی نقد ادبی*، سال نهم، شماره سی و چهار، ۱۵۷-۱۸۹.

References

- Akhvani, J. (2009). *Celebration in Narrative Poems*, Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Attar Neishabouri, F. (2009). *Elahi-nameh*, edited by; Mohammadreza Shafiei Kadkani, Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Childs, P., Fowler, R. (2006). *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, Revised edition, Routledge.
- Chris, B. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Second edition, Oxford University Press.
- Ferdowsi, A. (1990). *Shahnameh*, Edited by; Jalal Khaleghi Motlagh, California & New York. (In Persian).
- Jafari Jazi, M. (1999). *The Course of Romanticism in Europe*, Tehran: Markaz Publications. (In Persian).
- Khwaju Kermani, K. (1969). *Homay and Homayoun*, Edited by; Kamal Aini, Tehran: Bonyad Farhang-e Iran. (In Persian).
- Khwaju Kermani, K. (1971). *Gol and Nowruz*, Edited by; Kamal Aini, Tehran: Bonyad Farhang-e Iran. (In Persian).
- Nezami Ganjavi, J. (1997). *Leyli and Majnun*, Edited by; Hassan Vahid Dastgerdi, Tehran:

- Ghoghnoos. (In Persian).
- Payandeh, H. (2022). *Theory and Literary Criticism: An Interdisciplinary Textbook* (Vol. 1), Tehran: SAMT. (In Persian).
- Propp, V. (1989). *Morphology of the Folktale*, Translated by; M. Kashigar, Tehran: Rooz Publications.
- Scholes, R. (2004). *Introduction to Structuralism in Literature*, Translated by; F. Taheri, Tehran: Agah Publications. (In Persian).
- Vaezzadeh, A. (2016). *Classification of Persian Romantic Stories*, Quarterly Journal of Literary Criticism, 9(34), 157-189. (In Persian).
- Zolfaghari, H. (2020). *One Hundred Persian Romantic Poems*, Tehran: Cheshmeh Publications. (In Persian).





شرویش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتمال جامع علوم انسانی